

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI KEELE OSAKOND

Oskar Laasik

EESTI VANASÕNADE SÜNTAKTILINE ANALÜÜS

Bakalaureusetöö

Juhendaja Helle Metslang

Tartu 2013

Abstract

The purpose of this bachelor's thesis is to specify the syntactic relations between the clauses of proverbs that have a parallel structure. The aim is to classify the structure and to better understand the construction. Material for research has been collected from „Book of Proverbs“ published in 1984 (**Vanasõnaraamat 1984**, assembled by Anne Hussar, Arvo Krikmann, Ingrid Sarv. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia ja Kirjanduse Instituut).

To compete with the complex imagery of other languages in contemporary media we must find equally compelling imagery native to our culture. Folklore might be a good place to look for this imagery. The bachelor's thesis builds on the research of Helle Metslag, Arvo Krikmann ja Jaan Kaplinski in the fields of syntax, and logic. The first part is based on the history of previous research on the subject matter, the second part comprises the analyses.

Parallelism varies from culture to culture. To specify the characteristics of a folklore it is necessary to apply a certain typology. This bachelor's thesis aims to analyse if a typology based on syntactic stereotypes will yield any results.

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
1.3. Teooria.....	5
1.1. Parallelismist eesti rahvaluules.....	5
1.2. Loogilisest lähenemisest eesti rahvaluule parallelismile ja vanasõnadele	6
1.3. Süntakilisest lähenemisest eesti rahvaluule parallelismiile ja vanasõnadele	8
2. Uurimismaterjal ja analüüsimetod	11
3. Vanasõna kui liitlause struktuur	12
3.1. Rindlauseid.....	12
3.2. Põimlauseid.....	13
4. Osalause süntakilised struktuurid	15
4.1. Mõlemad osalauseid verbiga	15
4.2. Üks osalause verbita	21
4.3. Mõlemad osalauseid verbita.....	26
4.4. Vanasõnas rohkem kui kolm värssi	30
5. Enamik vanasõnu on sümmeetrilised	31
5.3. Vormelitest tingitud sümmeetria.....	31
5.2. Sümmeetriliste lühivormide osakaal.....	33
5.3. Keskmise vanasõna.....	33
Kokkuvõte	34
Kirjandus	35

Sissejuhatus

Bakalaureusetöö eesmärk on uurida süntaktilisi suhteid paralleelsete vanasõnade osalause vahel, proovida luues süntaktilisi vormeleid liigitada ja mõista vanasõnade osalause ehitust. Uurimismaterjaliks on vanasõnad 1984. aastal ilmunud „Vanasõnaraamatust“ (**Vanasõnaraamat** 1984. koost. Anne Hussar, Arvo Krikmann, Ingrid Sarv. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia ja Kirjanduse Instituut).

Konkureerimaks kujundliku võõrkeelse meediaga peame leidma omad kujundid ja võibolla on folkloor see koht, kust me need leiame. Vähemalt võiks olla folkloor uurimisobjekt, mis tutvustab emakeele poeetilisi võimalusi. Bakalaureusetöö toetub varem uuritud folkloori süntaksi ja loogika uuringutele, mida on teinud Helle Metslag, Arvo Krikmann ja Jaan Kaplinski. Töö esimeses osas annab bakalaureusetöö ülevaate eelnevatest uuringutest, teises osas lahkab paralleelsete vanasõnade süntaktilisi struktuure ja üldistab analüüsi põhjal tulemusi.

Parallelism on eri rahvaste folklooris erinev. Selleks, et selgitada mingi rahva folkloori esinemisvormile omaseid jooni, on vaja süstemaatilist liigitust, tüpoloogiat. Bakalaureusetöö eesmärk on uurida, kas on võimalik vanasõnade süntaktiliste struktuuritüüpide abil leida eesti vanasõnadele omaseid jooni.

1.3. Teooria

1.1. Parallelismist eesti rahvaluules

Ainuüksi läänemeresoomlaste rahvaluulele iseloomulikuks on põhjust pidada regivärsivormi esinemist lühivormides, selle põhitunnusteks loetakse teadupärast kindla värsimõõdu, alliteratsiooni ja süntaktilist parallelismi kasutamist (Sarv 2003). Siiski täidavad vanasõnad ja regilaul mõnevõrra erinevat funktsiooni. Vanasõna on oma loogiliselt olemuselt üldistav kausaalne implikatsioon (Krikmann 1997). Ta on ettekirjuttslik lausung. Et vanasõna peab moodustama sisuka ja tabava tervikteksti, on ta tähendustihedus üldiselt suurem, regilaulupärane tähendust kordav parallelism liiguks siin edasi liiga aeglaselt (Sarv 2003).

Kui regilaulus on struktuurse alliteratsiooniga seotud seotud spetsiifiline parallelism, võiks olla ka lühivormides teatud „augud“, „kanalid“ või ehituslikud eeldused, mis lubavad mingitel tingimustel lühivorme heakõlastada, paralleelsete lauseosade, kinnistunud mallide, vastandsõnade kasutusvõimalused riimi ja alliteratsiooni loomiseks. Mari Sarv toob näiteks sünonüümse parallelismi, mille puhul on alliteratsiooni statistiline tõenäosus suurem. Samuti soodustavad alliteratsiooni tõenäolisemalt mitteparalleelsed täiendid ja laiendid kui teised lauseliikmed. Folkloori lühikäsitel ja regivärsil on ühisosa: mingit laadi parallelismi kasutamine, elliptilisus, teatav rütmistatus, lausete või nende paralleelsete suhteline lühidus, heakõlataotlus. Lühivormides ei ole need tunnused nii süstemaatiliselt esindatud. Eesti regilaulud oma võrdlemisi vaba värsiehitusega ei anna väga konkreetset struktuuri eeskujuga. Kui kalevalamõõd on saanud regivärsivormi musternäidiseks, siis Eesti regivärss on vabamate normidega pakkumata selgeid kriteeriume, milliseid tekste tuleks pidada regivärsiliseks. Ainus üldkehtiv nõue on teksti liigendamise 8-silbilisteks tervikuteks. (Sarv 2003)

Antud bakalaureusetöö tegeleb süntaktiliste suhetega paralleelstruktuuriga vanasõnades, uurib lühivormide struktuure ja selgitab, millised grammatilised elemendid

võivad ära jääda paralleelsetes konstruktsioonides, kuidas need struktuurid võivad sarnaneda regivärsi omadega.

Paralleelsed vanasõnad koosnevad kahest osalausest, mida nimetatakse osalauseteks või „värssideks“ (Sarv 2003: 148). Parallelism on eri rahvaste folklooris laialt levinud nähtus, mis hõlbustab suuliselt edasiantava teksti meespidamist, esitamist ja mõistmist (Sarv 2001). Parallelismi mõiste võttis laiemalt kasutusele kirjandusliku terminina Robert Lowth aastal 1778, kui ta avaldas oma uurimuse vanaheebrea luulest. Tema jagas parallelismi kolme kategooriasse: sünonüümne, antiteetiline ja süntaktiline parallelism.

Roman Jakobsoni järgi on parallelism keele poeetilist funktsiooni väljendav kordumine keele mis tahes tasandil. Parallelismi liike saab määrata erinevate tasandite elementide püsivuse ja kaduvuse järgi. (Jakobson 1987)

Bakalaureusetöös esindavad vanasõnade süntaktilise tasandi suhteid struktuurimallid. Need mallid, või mudelid on vanasõna struktuurselt sarnased esitused, analoogid, mis asendavad lauseliikmeid ja esindavad võimalike esinemistasandite kvaliteeti ja kvantiteeti.

1.2. Loogilisest lähenemisest eesti rahvaluule parallelismile ja vanasõnadele

Jaan Kaplinski (1972) iseloomustab regivärssides suhet paralleelsete osade vahel valemiga: $(A \vee B)$, mis väljendab disjunktivsust. Antud valem väljendab, et rühma (A; B) kasutus on võimalik siis, kui kas A või B on tõesed väärtused. Disjunktivne parallelism loob abstraktse mõiste, kasutades selleks valikuid paljudest vahenditest ühe semantilise tasandi piires. Kõrgema tasandi loomise meetodit saab näitlikustada söögiriistadega: *noad-kahvlid*, riietega: *püksid-särgid*. Kui tahetakse markeerida regilaulus marja tehakse marjade semantiliselt tasandilt valikud: *maasikas U vaarikas U jõhvikas = mari - Läksin soosse sõsterille, jõe ääre jõhvikalle*. Värsi tõlgendades Kaplinski loogika käsitluse kohaselt on väide tõene, kui minategelane läks kas sohu sõstraid korjama või ta korjas jõe ääres jõhvikaid. Ta võis minna hoopis järve äärde

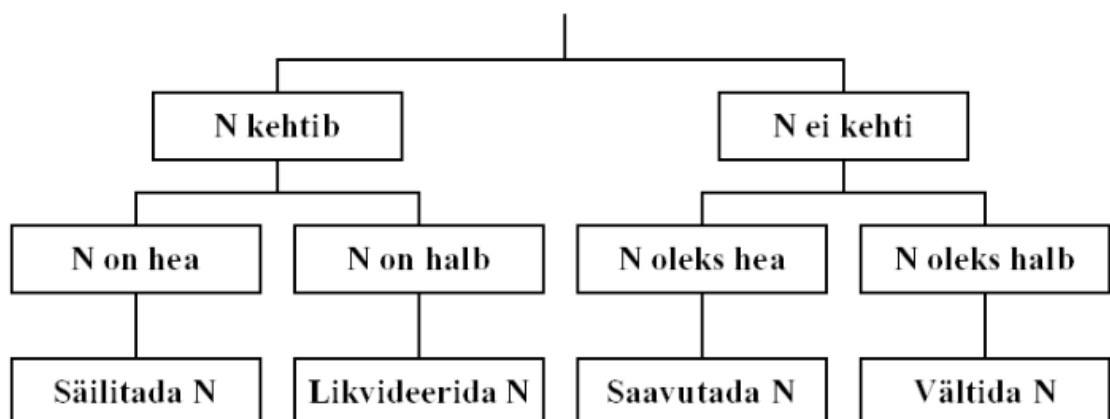
mustikaid korjama. Oluline on tegevuse, eseme või nähtuse dubleerimine. Selline abstraktsete kujundite loomise süsteem on suure poeetilise väärtusega, mis erineb loogilisest seosest vanasõnade paralleelsete osade vahel.

Vanasõnad on loomult elutarkus, mida kasutatakse igapäevase suhtlemise kontekstis, kus nad täidavad samu funktsioone nagu muudki lausungid. Nad kinnitavad või lükkavad ümber seisukohti, annavad prognoose, väljendavad kahtlusi, teevad etteheiteid, süüdistavad kedagi, õigustavad või vabandavad midagi, lohutavad kedagi, pilkavad või parastavad kedagi, kahetsevad midagi, hoiatavad millegi eest, soovivad midagi teha jne. (Krikmann 2002)

Krikmann (2002) iseloomutab vanasõna kommunikatiivset struktuuri kolmetasandilise astmikuna:

Väide — hinnang — ettekirjutus

Preskriptiivne funktsioon on kõige olulisem kolme funktsiooni hulgast. Üleminek väitelt imperatiivsele sisule või vastupidises suunas, st. imperatiivide põhjendamine saab toimuda ainult hinnangu kui aksioloogilise vaheastme kaudu. Midagi on vaja hinnata heaks või halvaks — olgu see kõnealune tegevus, mõtteviis, seisund, eesmärk, vahend, koht, aeg, intensiivsus, tempo vms.

Joonis 1.1 Vanasõnade loogiline struktuur Krikmanni (2002) järgi

Vanasõnade tõlgendus on suuresti subjektiivne ja nõuab mõningast folkloorset tausta.

Vaatleme vanasõna *Tark pea mõtleb, joobnud pea ütleb.* (150.) Väide on lihtne, purjus inimesed on jutukamad ja valivad jututeemasid hoolimatumalt. Hinnang tuleneb konkreetsest kultuurikontekstist. See võib olla eesti talupoeg, kes on ebasoodsas situatsioonis, aga ei tohiks isegi joobunult oma valitsejat mustata. Samuti võib mõista vanasõna hukka külaelaniku kritiseerimist joobunud isiku poolt, mis seeläbi pärsib selle kogukonna toimimist. Ühesõnaga mõistab vanasõna hukka hoolimatult kõneldud märkusi, mis mõnes teises kultuurikontekstis võiksid olla igapäeva suhtluse osa. Läbi hinnangu tuleb ettekirjutuslikkus, mis kas soovitab juues mitte liiga palju rääkida või mitte tarbida alkoholi.

Vanasõnade loogiliseks lahenduseks pakub Alan Dundes (1975) valemeid $(A \cup B) \rightarrow (AB)$ ja $(A \cup B) \rightarrow (A / B)$, mis taanduvadtaandub situatsioonide ja sündmuste samastamisele ja välistamisele. A ja B ühend võib võrduda eelmises lõigus antud vanasõna eeskujul, et juhtuvad mõlemad sündmused, välistusel aga ainult üks kahest paralleelsest väärsist. Teise mudeli korral, võib hinnang mõjutada tulemit ja kahest võimalusest jääb pinnale üks.

Selline loogiline tasand soodustab ka vanasõnade sümmeetrilisi süntaktilisi struktuure. Sümmeetrilise struktuuriga vanasõnu (nt *Kes...*, *see...* -lauseid, *Kus...*, *seal...* -lauseid jms., eriti aga *Kui...*, *siis...* -tingmuslausetega põimlauseid) on üsna hõlpus ja loomulik mõista eeldus-järeldusstruktuuridena, st. implikatsioonidena.

1.3. Süntaktilisest lähenemisest eesti rahvaluule parallelismiile ja vanasõnadele

Arvo Krikmann (2002) väidab, et vanasõnade stereotüüpiast ei saa kõige paremat ülevaadet mitte loogiliste valemite vaid süntaktiliste vormelite abil. Selles käsitluses pole näiteks kehtestatud kindlat lauseliikmete tasandite hierarhiat, vaid püütud üles leida proto- või stereotüübid. Liigitus pole puhtsüntaktiline, vaid süntaktilis-modaalne.

Liigitamisel on põhilised kriteeriumid: kas tekst sisaldab imperatiivseid komponente; kas teksti struktuuris esineb paralleelne ülemtasand või ei; kas teksti põhitasand on vormistatud lihtlausena või sümmeetrilise implikatsioonina.

Krikmannil tekib kaheksast süntaktilis-modaalsest ülemklassist või prototüübist koosnev loend:

1. Mittevõrduslikud lihtlauseid (nt *Käbi ei kuku kännust kaugelt*)
2. Mittevõrduslikud koondlauseid (nt *Naesterahval on pikad juuksed, lühikesed mõtted*)
3. Võrdused ja võrdlused (nt *Võõra leib kirg kikkani, vaak valgeni*)
4. Võrratused (sh. preferentsid) (nt *Parem karta kui kahetseda*)
5. Sümmeetrilised implikatiivstruktuurid (nt *Vaga vesi, sügav põhi*)
6. Paralleelsetiku ülemastmega tekstid kokku (nt *Varas jätab varna seina, tuli ei jäta sedagi*)
7. Imperatiive sisaldavad tekstid kokku (nt *Tõnisepäevast pidi pool loomatoitu alles olema*)
8. Retoorilised küsimused (nt *Kes koera saba kergitab, kui ta ise*)

Käesoleva bakalaureusetöö materjali analüüsi eeskujuks on Helle Metslangi (1978) uurimus, mis toetub sõltuvusgrammatika kontseptsioonile.

Sõltuvusgrammatika on grammatikateooria haru, mille aluseks on väide, et süntaktiline struktuur koosneb lauseliikmetest ja sõltuvustest, mis neid üksusi seovad.

Teooria määrav karakteristika võrreldes teiste grammatikateooriate harudega on, et puudub fraasstruktuuri kategooria. Sõltuvusseosed on ühesuunalised ja demonstreerivad sõna vormi ja olemasolu suhet teiste lauseliikmetega. Sõnadevahelised sõltuvussuhted esitatakse sõltuvushargmikus. (Tarvainen 1977)

Sõltuvusgrammatika järgib põhimõtet, et lause kese on verb, mitte alus-õeldis suhe.

Sellest tulenevalt kaotab alus oma koha õeldise kõrval ja langeb lause hierarhias. Kõik teised lauseliikmed alistuvad verbile, mis võivad omakorda olla regendid ja nad võivad alistada lauseliikmeid. (Tarvainen 1977)

Helle Metslang (1972) jagab lause hierarhilise süsteemi kolmeks tasandiks.

1. tasand – kõrgeim tasand. Lähtudes verbikesksest lausekäsitlusest siia kuulub ainult öeldisverb.
2. alistub 1. tasandile. Siia kuuluvad verbi reksioonistruktuurist tingitud verbaalsed ja nominaalsed elemendid: määrus, sihitis, alus öeldistäide. Üte, mis süntaktiliselt ei alistu ühelegi kõrgema tasandi elemendile, kuulub samuti 2. tasandi elementide hulka.
3. tasandi elemendid alistuvad 2. tasandi elementidele. Siin domineerib täiend, haruldasemad on lisand, sihitis, määrus öeldistäide.

Esivärss sisaldab parallelismirühma põhilist informatsiooni ja millel on eeldusi kanda mitteparalleelseid elemente. Järelvärss ja peavärss erinevad struktuuri ja erinevate elementide esinemissageduse poolest. Kõige tüüpilisemas struktuurimudelil jääb ära järelvärssis kõrgema tasandi element ja see asendub madalama tasandi täiendiga. Sellist protsessi soodustab disjunktiivne seos paralleelosa vahel ja regilaulu poeetiline iseloom.

Võrreldes Krikmanni jaotusega lähtub antud analüüs „värsside“ lauseliikmete eri tasandite vahelisest jagunemisest ja jätab kõrvale rohkem semantilised suhted paralleelsete lauseosade vahel. Järjestades arvestatakse ainult lauseliikmete süntaktilisi seoseid ja jäetakse kõrvale semantilised väärtused.

2. Uurimismaterjal ja analüüsimeetod

Analüüsitava materjali kogumisel on kasutatud Vanasõnaraamatu (1984) elektroonilist ja paber kandjal olevat publikatsiooni, mille on koostanud Anne Hussar, Arvo Krikmann ja Ingrid Sarv. Elektroonilise publikatsiooni juurde käib otsingumootor, mis võimaldab teha leksikaalseid päringuid ligi 13000 teksti suurusest kogumist. See massiiv sisaldab kõigi teadaolevate eesti traditsioonis käibinud ja/või käibivate vanasõnatüüpide normaalvorme. Bakalaureusetöö uurimismaterjaliks on nimetatud allikast võetud juhusliku valiku teel 150 paralleelsetliku struktuuriga vanasõna.

Esimesena on vaatluse all vanasõna kui osalausetest koosneva liitlause ehitus, kuidas jagunevad vanasõnad põimlause ja rindlause vahel. Milline on osalausete integratsioon põimlausete ja rindlausete rühmades. Teiseks on vaatluse all osalausete ehitus: nende sõltuvusstruktuuride seosed. Vanasõnade liigitus toimub struktuuritüüpide alusel. Struktuurirüübid on põhilisel sõltuvushargmikud, mis on koostatud vanasõnade lauseliikmete sõltuvusstruktuuride alusel. Vanasõnade sümmeetria otsimine põhineb osalausete või „värsside“ struktuuritüüpide kõrvutamisel. Seejuures on oluline lauseliikmete hierarhia, olulised ei ole moodustajate semantilised ja pragmaatilised funktsioonid.

3. Vanasõna kui liitlause struktuur

Parallelistliku struktuuriga vanasõna on liitlause, paralleelsed laused on selle osalaused, mis on omavahel rinnastatud või alistatud. Vanasõnade osalausetehitus ja nende vahelised suhted on erinevad. Osalause võib olla verbiga, võib olla verbita. Sellistest osalausetest kombineeruvad vanasõnad, mille Mõlemad osalaused on verbiga, vanasõnad, mille Üks osalause on verbita, ja vanasõnad, mille mõlemad osalaused verbita. Vanasõnu, mille osalaused on rinnastusseoses on valimikus 105. Vanasõnad, mille osalaused on alistusseoses on 45. Mõlemas rühmas on esindatud vanasõnad, mille mõlemad osalaused on verbiga, mille üks osalause on elliptiline ja mille mõlemad osalaused verbita.

Üldiselt lugesin paralleelsete lühivormide osalauset ja „värssi“ sünonüümseteks terminiteks. Kogumis on kaks vanasõna, mille „värssid“ ei ole osalaused, „värss“ koosneb kahest osalausest [nt *Kuda lind, nanna laul; kuda kana, nanna muna.* (182) ja *Kel om viis, ei ole villänd; kel om kümme, ei ole küllält.* (185)]. Need vanasõnad võivad olla süntaktiliselt sümmeetrilised, aga ei pruugi [nt *Kured lähevad, kurjad ilmad; haned lähevad, hallad käivad; luiged lähevad, lumi taga.* (53)].

3.1. Rindlaused

Rindlausetehitus on 47 kahe verbiga, 36 verbita ja 22 elliptilise osalausega vanasõna. Enamik rindlausetehitusi asetsevad lihtsalt kõrvuti, ilma sidendita. Nad on semantiliselt sümmeetrilised, oma ehituse poolest iseseisvad laused. Enamik vanasõnu võiks toimida iseseisvate lausetena, nad on lahutatud komaga, et toonitada vanasõna terviklikust.

Sidesõna aga on kasutatud 105 rinnastatud osalausetehitusega vanasõnas kolmel korral [*Palju pappisi on ära surd, aga ühtegi pole taeva tuld.* (385), *Maad küntakse mitu korda, aga seemet külvatakse üks kord.* (79) ja *Joobnut hoiab jumal, aga kainel kükitab kurat kukil.*

(155)]. Ühe korra esineb *aga* oma murdepärases vormis *a* [*Vits vii kalme, a kulatsk tuu- ui kalmest.* (193)]. Kõik *aga*-vormid esinevad vanasõnades, kus mõlemas osalauses on verb. Sidesõna *ja* esines ühe korra verbideta vanasõnas [*Sirp sisse ja küüned külgi.* (80)] Sidesõna oli kasutatud rinnastava elemendina kokku viiel korral.

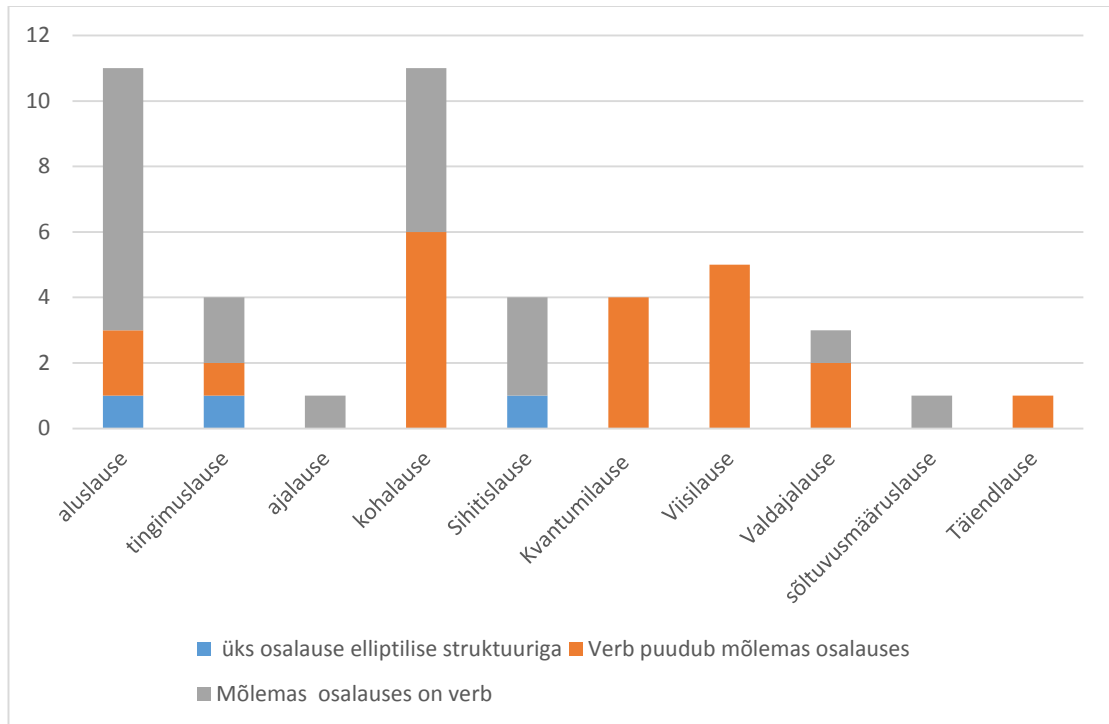
3.2. Põimlauseid

Põimlauseelised vanasõnad jagunevad vastavalt materjalis esinenud lühivormide lauseosade alistusseoste. Kõrvallauseste liikidena esineb 11 kohalause, 11 aluslause, 5 viisilause, 4 sihitilause, 4 tingimislause, 3 valdajalause, üks täiendlause, üks sõltuvusmääruslause ja üks ajalause. Põimlauseste hulgas on kolmes vanasõnas elliptilise struktuuriga „järelvärss“, 21 vanasõnas on mõlemas osalauses verb puudu ja 21 on mõlemas osalauses verb olemas.

Kõige rohkem esineb põimlauseste hulgas kohalausestele (*Kus...*, *seal...* ja *Kus...*, *sinna...*) ja aluslausestele (*Kes...*, *see ja Mis...*, *see...*) omaseid vorme. Esineb ka kvantumilausele omast vormelit (*Mida...*, *seda...*) ja viisilausele on viisilausele omast vormelit (*Kuidas...*, *nõnna...*). Teisi vorme ja alistussuhteid on vähem.

Kahe verbiga vanasõnades esinevate kõrvallause liikide jagunemine: 8 aluslause [nt *Kes silku sööb, see vilku lööb.* (140)], 5 kohalause [nt. *Kus söömist näitas, seal söömist tetas.* (133)], 3 sihitilause [nt *Mis Mats teeb, seda mats vastab.* (425)], 2 tingimislause (nt *Võimus on kää, kui isand ei nää.* (399)] 1 aja- [*Lühike lükkab selle ajaga, kui suur alles koogutab.* (127)], 1 valdaja- [*Kel om viis, ei ole villänd; kel om kümme, ei ole küllält.* (185)] ja 1 sõltuvusmääruslause [*Kest ei olõ süüjät, tuust ei olõ ka tegijät.* (133)]. Kolme elliptilise struktuuriga vanasõnade kõrvallause liigid jagunevad: 1 aluslause [*Mis veri ihu sees, on soojus õhu sees* (38).], 1 tingimislause [*Kui ei viitsi viiska teha, parem pallijalu käia.* (293)] ja 1 sihitilause [*Mis joonu pää tennu, seda tark pia vastab.* (153)]. 21 verbita vanasõna kõrvallause liigid jagunevad: 6 kohalause [nt *Kus surm, seal põrm.* (166)], 5 viisilause [nt *Kuidas Mann, nõnna Mari.* (171)], 4 kvantumilause [nt *Mida paksemb, seda paremb.* (139)], 2 aluslause [nt *Kes karu sööma, see karu tegema.* (133)], 2 valdajalause [nt *Kel kätt, sel jalga.* (128)], 1 tingimus-

[*Kui okselasu nina ees, siis kibe kurgus.* (153)] ja 1 täiendlause [*Kelle kääs, selle suus.* (157)].

Joonis 3.1 Põimlauset jagunemine kõrvallauset liigi järgi.

4. Osalauseete süntaktilised struktuurid

4.1. Mõlemad osalused verbiga

68 vanasõna, mille mõlemas osaluses on verb olemas, jagunevad 14 malli vahel. Struktuuritüübid on järjestatud sageduse alusel, esimesena tuleb struktuurimall, millele vastab kõige suurem hulk vanasõnu.

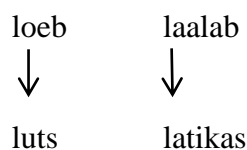
1.

Hoonenurk võtab leiba, ajanurk annab leiba. (70)

Sellise struktuuriga on 24 vanasõna. Struktuurimall on süntaktiliselt ehituselt sümmeetriline, mõlemas „värsis“ on üks esimese ja kaks teise tasandi lauseliiget. Selline jaotust saab kirjeldada ka malliga 122→122. Teise tasandi liige võib lisaks sihitisele ja alusele olla öeldistäide [nt *Niidutöö pole kiidutöö, luisutöö pole viidutöö.* (84)], määrus [nt *Vesi jääb veeks, vili jääb väeks.* (149)].

2.

Küll luts loeb, latikas laalab. (386)

Antud loendis on 17 vanasõna. Struktuurimall on osalauseete süntaktiliselt ehituselt sümmeetriline. Mõlemas „värsis“ on üks esimese ja üks teise tasandi liige. Sellist jaotust saab kirjeldada malliga 12→12. Teise tasandi liige on kas alus või määrus [nt *Vanas läät, vaeses jäät.* (174)].

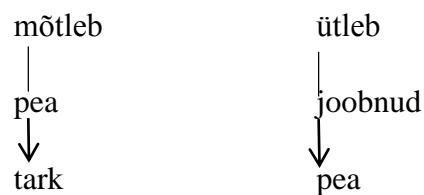
3.

Vesi palju joudu andab, vesi suured laevad kandab. (146)

Sellise struktuuriga on 11 vanasõna. Struktuurimall on osalausete süntaktiliselt ehituselt sümmeetriline. Mõlemas „värsis“ on üks esimese, kaks teise ja üks kolmanda tasandi lauseliige. Sellist jaotust saab kirjeldada malliga 1223→1223. Kolmanda tasandi liige võib olla lisaks täiendile ka määrus [nt *Kus inimene ise ei astu, sinna ka jälge taha ei jää.* (403)]

4.

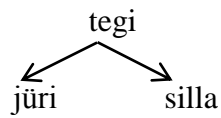

Tark pea mõtleb, joobnud pea ütleb. (150)

Sellise struktuuriga on kolm vanasõna. Jälle on tegemist süntaktilisele sümmeetrilise ehitusega, osalaused on identsed. Mõlema „värsi“ ehitust saab kirjeldada malliga 123→123. Lisaks näitelause struktuurile võib teise tasandi lauseliige võib olla alus ja Kolmanda tasandi lauseliige võib olla määrus [nt *Kelle jalg tatsub, selle suu matsub.* (303)].

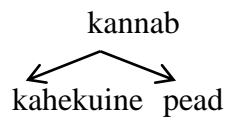
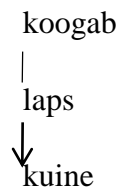
5.

Jüri tegi silla, Mikul naklas. (51)

Sellise struktuuriga on kolm lühivormi ja osalausete süntaktilist ehitust saab väljendada malli 122→12 abil. Lisaks sihitisele võib esineda teisel tasandil aluse kõrval määrus [Võimus on kää, kui isand ei nää. (399)].

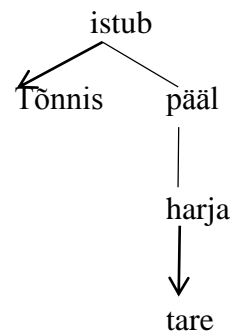
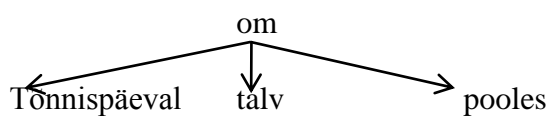
6.

Kuine laps koogab, kahekuine kannab pead. (180)

Sellise struktuuriga on üks vanasõna ja osalausete süntaktilist ehitust saab väljendada malli 123→122 abil.

7.

Tõnnispäeval om talv pooles, Tõnnis istub tare harja pääl. (40)

Sellise struktuuriga on üks vanasõna ja osalausete süntaktilist ehitust saab väljendada malli 1222→12234 abil.

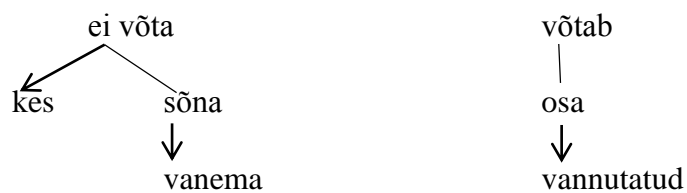
8.

Nälg süü nädsä leevä, tühi kõtt jürä kale kooriku. (136)

Sellise struktuuriga on üks vanasõna ja osalauseste sünaktiilist ehitust saab väljendada malli 1223→12233 abil.

9.

Kes ei võta vanema sõna, võtab vannutatud osa. (177)

Loendis on üks vanasõna ja osalauseste sünaktiilist ehitust saab väljendada malli 1223→123 abil.

10.

Kui kassi kakleva, sis roti roniva. (399)

Sellise struktuuriga on üks vanasõna ja osalauseste sünaktiilist ehitust saab väljendada malli 12→122 abil.

11.

Lühike lökkab selle ajaga, kui suur alles koogutab. (127)

Sellise struktuuriga on kaks vanasõna ja osalausete sünaktilist ehitust saab väljendada malli 1223→122 abil.

12.

Loendi lühivormid:

Küs jumal kiriku tege, sinna tege kurat kõrtsi kõrva. (153)

Sellise struktuuriga on üks vanasõna ja osalausete sünaktilist ehitust saab väljendada malli 1222→1223 abil.

13.

Joobnut hoiab jumal, aga kainel kükitab kurat kukil. (155)

Sellise struktuuriga on üks vanasõna ja osalausete sünaktilist ehitust saab väljendada malli 122→1222 abil.

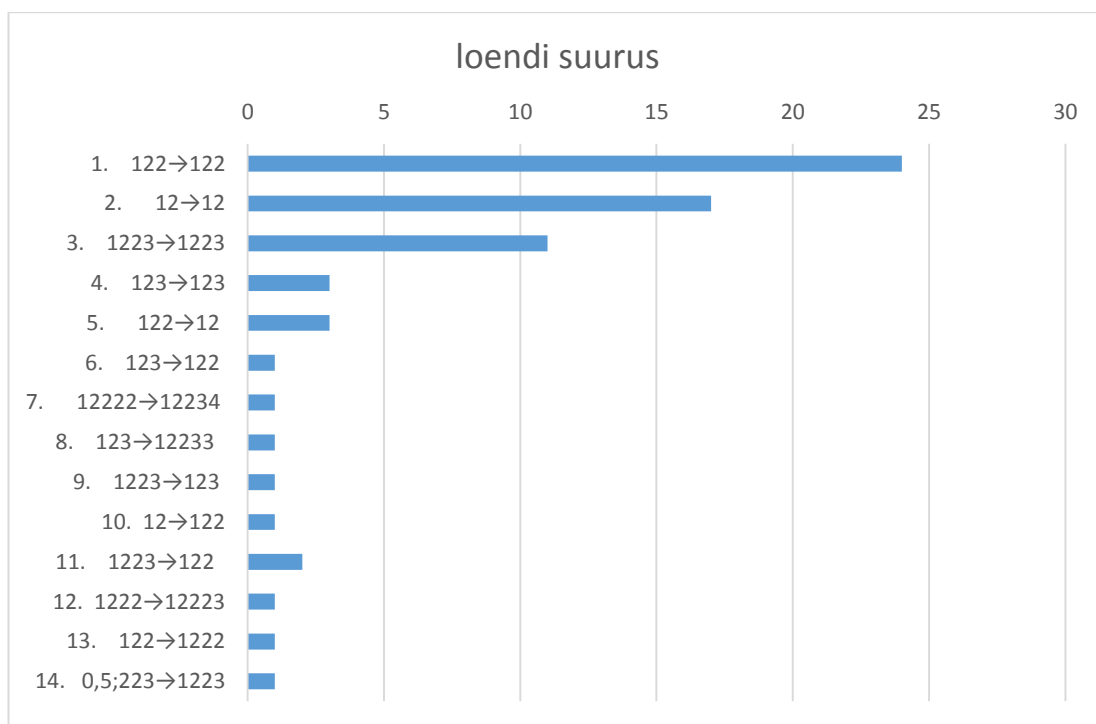
14.

Mis joonu pää tennü, seda tark pia vastab. (153)

Antud vanasõna on loendis ainuke. Tegemist on üleminekujuhtumiga verbita ja verbiga lause vahel, lauses esineb abiverbi ellips, aga leksikaalne verb on olemas. Osalausetes süntaktilist ehitust markeerib mall 0,5;223→1223.

Kokku on 70 vanasõnast 57 osalaused on sümmeetrilise süntaktiliste ehitusega. Need 57 osalaused jagunevad nelja struktuurimalli vahel. Ülejäänud 10 malli juurde kuuluvad loendid on väikesed.

Joonis 4.1 Kahe verbiga vanasõnade jaotus sõltuvusstruktuurimallide vahel.

4.2. Üks osalause verbita

Teises grupis on vanasõnad, mille „esivärss“ või „järelvärss“ on elliptilise struktuuriga, verb puudub. Elliptilise osalausega vanasõnu iseloomustab suur hajuvus. 23 vanasõna jaotuvad 13 struktuurimalli vahel. Kaks elliptilise osalausega vanasõna on käsitletud eraldi, nendes vanasõnades on paralleelseid „värse“ kolm.

1.

Õlekubu antakse õhtuks, lõngakera lõunaks. (147)

Sellise struktuuriga on kuus vanasõna ja osalauseste süntaktilist ehitust saab väljendada malliga 122→022. Lisaks sihitisele, mis esineb teisel tasandil määruse kõrval viiel korral, on ühes vanasõnas määruse kõrval alus [*Nuur tege jovvuga, vana märguga.* (175)].

2.

Enne jürit annab külma, pärast jürit sooja ilma. (42)

Antud lühivormis jääb teises osalauses ära verb ja see asendub kolmanda tasandi laiendiga. Ta sarnaneb regivärsiga veel oma 8-silbilise „värssi“ pikkuse poolest. Esimese näite puhul on vanasõna regivärsilisus ilmselge. Ometi esines kõigi 150 paralleelse vanasõna hulgas ainult üks sellise struktuuriga lühivorm. Vanasõna süntaktilist ehitust iseloomustab mall 1223→02233.

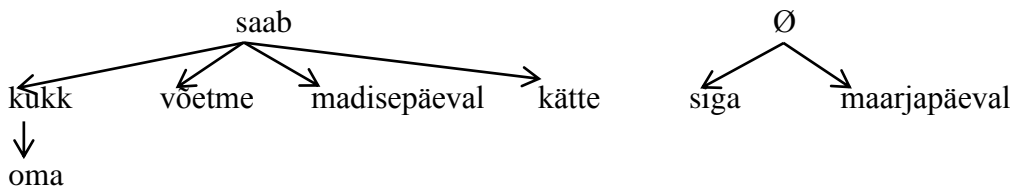
3.

Suvel on suured silmad, talvel pikad hambad. (54)

Sellise struktuuriga on kolm vanasõna. Süntaktilist ehitust saab iseloomustada malliga 1223→0223. Loendi teiste vanasõnade lauseliikmed on teistsugusd. Teisel tasandil võib esineda alus, määrus või sihitis, kolmandal tasandil on täiend. Esinevad erinevad kombinatsioonid [*Ori vaata päivä pääle, päiväline palga pääle. (371), Isa arm kestab hauani, ema arm igavesti. (191)*]

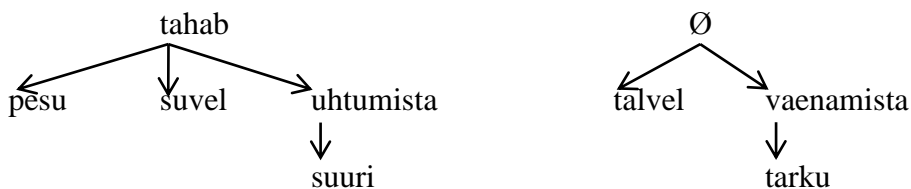
4.

Kukk saab oma võetme madisepäeval kätte, siga maarjapäeval. (86)

Sellise struktuuriga on ainult üks vanasõna, mille süntaktilist ehitust iseloomustab mall 12222→022.

5.

Pesu tahab suvel suuri uhtumista, talvel tarku veenamista. (124)

Sellise struktuuriga on üks vanasõna. Süntaktilist ehitust saab iseloomustada malliga 12223→0223.

6.

Surm ajab soe lauta, nälg neio vargile. (136)

Sellise struktuuriga on kaks vanasõna. Süntaktilist ehitust saab iseloomustada malliga 1222→0222. Loendi teises vanasõnas esineb öeldistäide [*Jalg om jalale veli, käsi käele röövel.* (128)]

7.

Õhta läheb kõht õlile, hommiku tööle. (147)

Sellise struktuuriga on üks vanasõna. Süntaktilist ehitust saab iseloomustada malliga 1222→022.

8.

Rikkast ei maeta rahasse, kuningat suure kullasse. (169)

Sellise struktuuriga on kaks vanasõna. Süntaktilist ehitust saab iseloomustada malliga 122→0223. Loendi vanasõnade teisel tasandil võib lisaks määrusele näha veel, kolmandal tasandil esineb ka valdajamäärus [*Rummal kitab ulli, laisk latse tööd.* (187)]

9.

Surm on eluga ilus, elu ilma surmata kole. (136)

Sellise struktuuriga on üks vanasõna. Süntaktilist ehitust saab iseloomustada malliga 1222→02223.

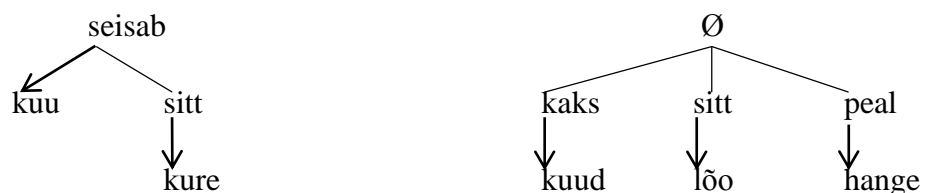
10.

Kapsas tahab kareldi keeta, uba-herne haudumisi. (145)

Sellise struktuuriga on üks vanasõna. Süntaktilist ehitust saab iseloomustada malliga 1223→022. Selles vanasõnas tasub märkida paarissõna esinemist, ilmselt on tegemist teooria osas mainitud pretensiooniga esindada kõrgemat abstraktset tasandit tehes valikud ühelt semantiliselt tasandilt.

11.

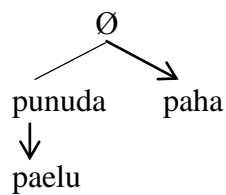
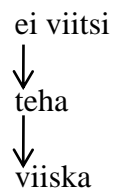

Kuu seisab kure sitt, kaks kuud lõo sitt hange peal. (48)

Sellise struktuuriga on üks vanasõna. Süntaktilist ehitust saab iseloomustada malliga 1223→0222333.

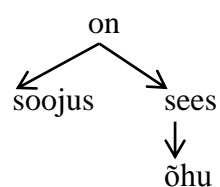
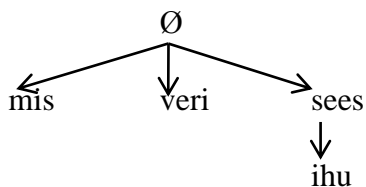
12.

Ei viitsi viiska teha, paha paelu punuda. (293)

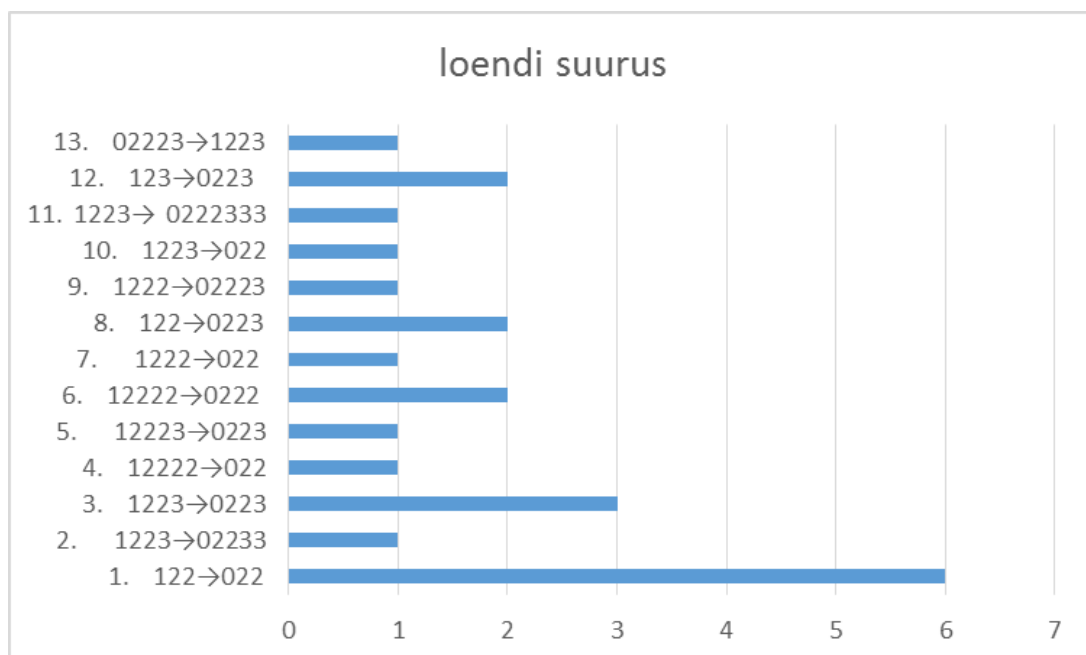
Sellise struktuuriga on kaks vanasõna. Süntaktilist ehitust saab iseloomustada malliga 123→0223. Vanasõnad on äärmiselt sarnased, lauseosade suhe on erinev [*Kui ei viitsi viiska teha, parem pallijalu käia.* (293)].

13.

Mis veri ihu sees, on soojus õhu sees. (38)

Sellise struktuuriga on üks vanasõna. Süntaktilist ehitust saab iseloomustada malliga 02223→0223. Tasub mainida, et see on ainuke vanasõna, mille ellips asub esimeses osalauses.

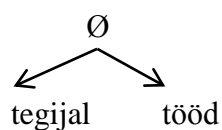
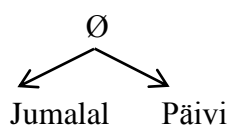

Joonis 4.2 Elliptilise osalausega verbide jaotumine vastavate struktuurimallide vahel.

4.3. Mõlemad osalused verbita

Ilma verbideta vanasõnade rühmas on 57 lühivormi. Sellised vanasõnad jaotuvad 8 erineva struktuurimalli vahel.

1.

Jumalal päivi, tegijal tööd. (372)

Sellise struktuuriga on 21 vanasõna. Süntaktilist ehitust iseloomustab malli 022→022.

Värrside süntaktiline ehitus on sümmeetriline. Paljude vormide puhul on raske verbi puudumise tõttu määrata lauseliikmeid.

2.

Üül üheksa jakko, päiväl kaheksa jakko. (33)

Sellise struktuuriga on 13 vanasõna. Süntaktilist ehitust iseloomustab mall 0223→0223. „Värrside“ süntaktiline ehitus on sümmeetriline.

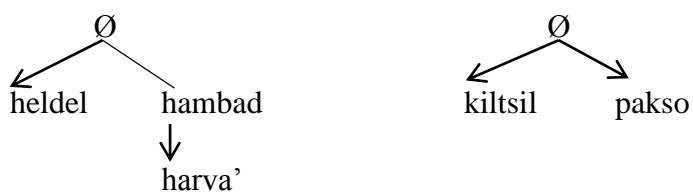
3.

Tiht oras põllu ilu, harb oras salbe ilu. (79)

Sellise struktuuriga on kaks vanasõna. Süntaktilist ehitust iseloomustab mall 02233→02233. „Värrside“ süntaktiline ehitus on sümmeetriline.

4.

Heldel harva' hamba, kitsil pakso. (130)

Antud struktuurimall laieneb kahele vanasõnale. Süntaktilist ehitust iseloomustab mall 0223→022.

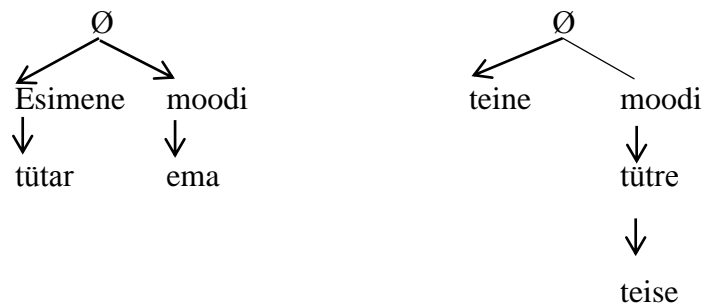
5.

Vanul ahi armas, latsil lävi armas. (173)

Sellise struktuuriga on kolm vanasõna. Süntaktilist ehitust iseloomustab mall 0222→0222. „Värrside“ süntaktiline ehitus on sümmeetriline.

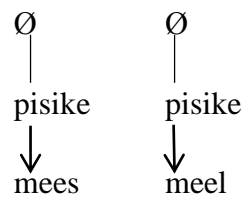
6.

Esimene tütar ema moodi, teine teise tütre moodi. (185)

Sellise struktuuriga on üks vanasõna. Süntaktilist ehitust iseloomustab mall 02233→02234.

7.

Pisike mees, pisike meel. (127)

Sellise struktuuriga on 14 vanasõna. Süntaktilist ehitust iseloomustab mall 023→023. „Värrside“ süntaktiline ehitus on sümmeetriline.

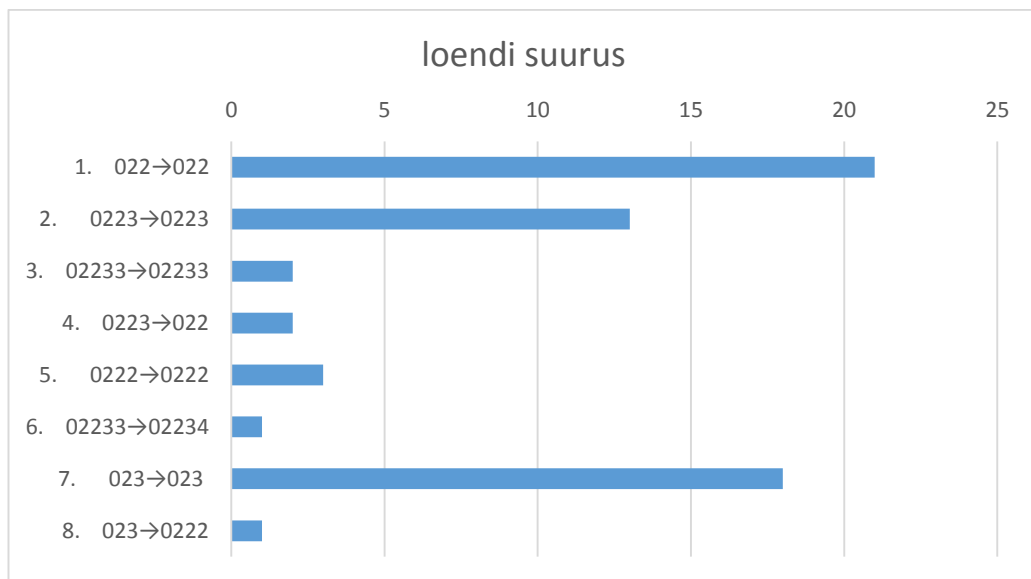
8.

Kui okselasu nina ees, siis kibe kurgus. (153)

Sellise struktuuriga on üks vanasõna. Süntaktilist ehitust iseloomustab mall 0223→0222.

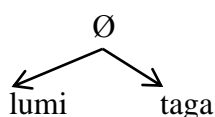
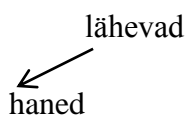
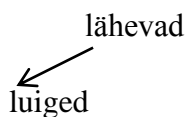
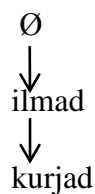
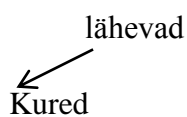
Ilma verbita vanasõnade seas on kolm suuremat malligrupi. Kõigi suurema liikmearvuga gruppide „värsid“ on oma süntaktiliselt ehituselt sümmeetrilised.

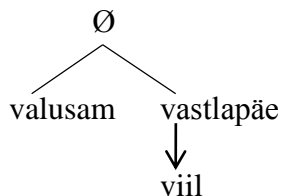
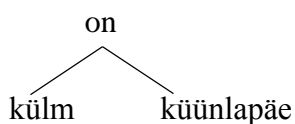
Joonis 4.3 Verbideta vanasõnade jaotumine vastavate mallide vahel.

4.4. Vanasõnas rohkem kui kolm värssi

Vanasõna *Küll on külm küünlapäe, valusam viil vastlapäe, tuuletsep viil tuhapäe. (42)* ja *Kured lähevad, kurjad ilmad; haned lähevad, hallad käivad; luiged lähevad, lumi taga. (53)* erinevad oma paralleelsete „värsside“ arvu poolest teistest kogumis esinevatest vanasõnadest.

Vanasõnas *Kured lähevad, kurjad ilmad; haned lähevad, hallad käivad; luiged lähevad, lumi taga. (53)* on kolm erineva süntaktilise struktuuriga „värssi“, igas värssis kaks osalauset..

Vanasõnas *Küll on külm küünlapäe, valusam viil vastlapäe, tuuletsep viil tuhapäe. (42)* esineb kahe erineva süntaktilise struktuuriga osalauseid või „värsside“, üks struktuur kordub.

5. Enamik vanasõnu on sümmeetrilised

5.3. Vormelitest tingitud sümmeetria

44 põimlause hulgast on 34 vanasõna sümmeetrilise süntaktilise struktuuriga. Need 34 sümmeetrilist lühivormi jagunevad 5 erineva malli vahel,.

1.

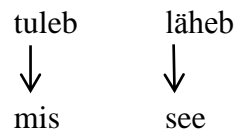
Kes karu sööma, see karu tegema. (133)

2.

Mis kainel mõttes, see joobnul keelel. (150)

3.

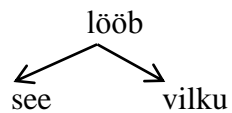
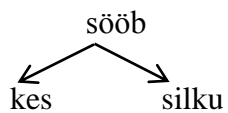
Mis tuleb, see läheb. (369)

4.

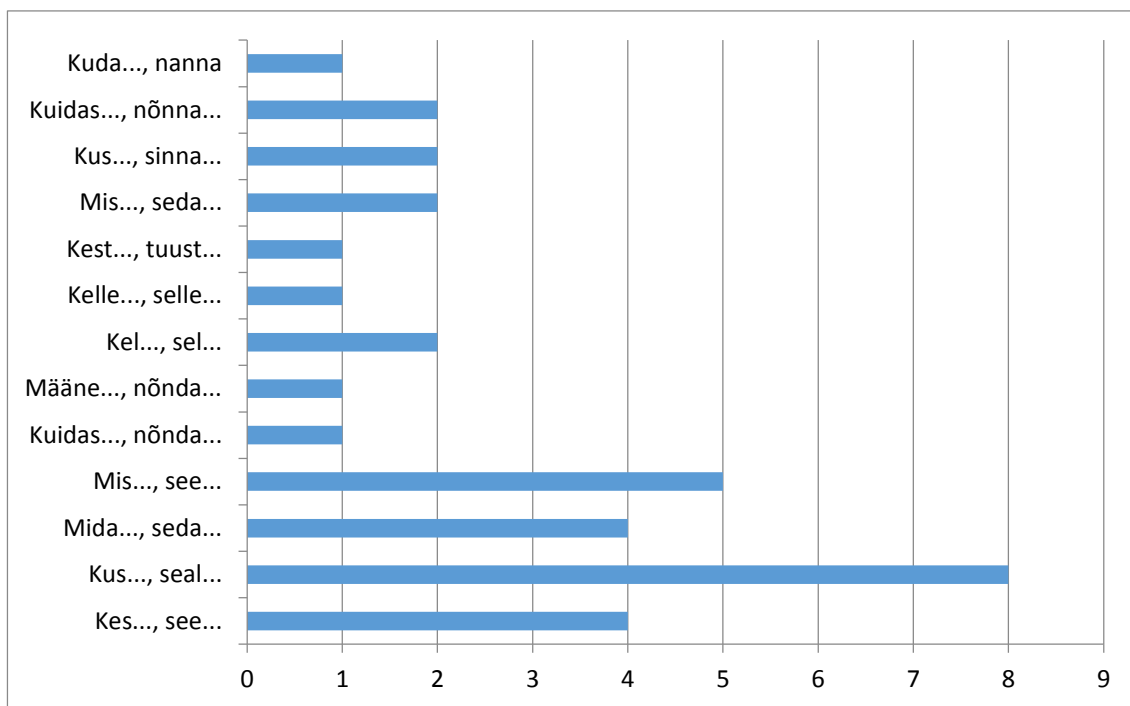
Kus surm, seal põrm. (166)

5.

Kes silku söök, see vilku löök. (140)

Põimlausetega jagunesid 34 sümmeetrilist vanasõna 13 vormeli vahel.

Joonis 5.1 Põimlausetega jagunemine vormelite vahel.

5.2. Sümmeetriliste lühivormide osakaal

Kõikidest valimikus esinevatest vanasõnadest on 103 oslaused sümmeetrilise süntaktilise struktuuriga. See on 68,6 protsenti. 25 vanasõna on ühe elliptilise osalausega, mis välistab süntaktilise sümmeetria. 22 vanasõna on asümmeetrilised lühivormide seast, kus kas mõlemas „värssis“ on või ei ole verb. Nende 22 vanasõna puhul oleks olnud „värsside“ sümmeetria võimalik, est ei osalause ei esine elliptilisust. Samas on 35 süntaktilise struktuurimalli seast ainult 9 sümmeetrilised. 31,4 protsenti asümmeetrilisi vanasõnu jagunesid ülejäänud 26 struktuurimalli vahel. Enamus paralleelseid vanasõnu vastavad kindlale valimikule süntaktilistele struktuurimallidele, ülejäänute ehitus on kaootiline.

Elliptiliste vanasõnade kõige tihedamini esinevas struktuurimallis oli mõlema „värssi“ teisel tasandil kaks liiget. Hoolimata verbi puudumisest „järelvärssis“ ei lisandu ühtegi madalama tasandi lauseliiget. See võib tuleneda vanasõna kommunikatiivsest mudelist ja tema lühiduse ja löövuse nõudest.

5.3. Keskmine vanasõna

Keskmiselt on ühes valimiku vanasõna esimeses „värssis“ 0,61 esimese tasandi, 1,8 teise tasandi, 0,46 kolmanda tasandi liiget ja teises on „värssis“ 0,45 esimese tasandi, 1,78 teise tasandi, 0,47 kolmanda tasandi ja 0,001 neljanda tasandi liiget. Mida väiksem on arv, seda suurem võimalus on, et selle tasandi element jääb vanasõnas ära. Esimese ja teise „värssi“ vastava tasandi numbrid on väga sarnased, mis annab tunnistust värsside sarnasele ehitusele.

Kokkuvõte

Vanasõnade paralleelsed osalused erinevad oma süntaktilise ehituse poolest regivärsi paralleelsetest värssidest. Kui regilaulu järelvärsis esineb ellips ja selle asemele ilmub kõige tõenäolisemalt täiend, siis on vanasõna osalused suure tõeneäosusega oma süntaktilise ehituse poolest sümmeetrilised. Seda tingib ilmselt vanasõna kommunikatiivne, ettekirjutuslik iseloom. Vanasõna peab tegema väite, andma sellele hinnangu ja läbi hinnangu väljenduma preskriptiivsust. Kõike seda suudab vanasõna teha alates neljast sõnast, kahest mõlemas värsis. Regivärss peab kõlama hästi, looma ilusaid kujundeid ja rääkima loo. Ta on suurema mahuga, tal on rohkem võimalusi kujundlikuks väljenduseks. Ilmselgelt nõuab vanasõna väike maht kultuurikonteksti. Tänapäevaks on muutunud vanasõnad arhailiseks, nad ei ole enam aktuaalsed. Isegi kui nad oleksid aktuaalsed on nad kulunud ja vajaksid leidlikku konteksti, et mõjuda efektselt. Äkki pakub vanasõnade kunagi kommunikatiivne struktuur ainekst uuele folkloorile.

Kirjandus

Dundes, Alan 1975. On the Structure of the Proverb. *Proverbium* 25 : 961–973.

Jakobson, Roman 1987. Grammatical Parallelism and Its Russian Facet.

Massachusetts: Harvard University Press.

Kaplinski, Jaan 1972. Parallelismist lingvisti pilguga. *Keel ja Kirjandus* nr 3. 132–145.

Krikmann, Arvo 2002. Ütluste semantikast;

<http://haldjas.folklore.ee/~kriku/RETSEM/index.htm>. Vaadatud 18.06.2013.

Helle Metslang 1978. Süntaktilisi aspekte eesti regilaulu värsiparallelismis. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus

Sarv, Mari 2001. Parallelismi liigitamise poole. *Klaasmäel*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. 175–185

Sarv, Mari 2003. Lühivormide heakõlalisuse ehituslikest eeldustest. – Uurimusi folkloori lühivormidest. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. 145–172

Tarvainen, Kalevi 1977. Suomen kielen lausejäsenitys dependentsikieliopin mukaan.

Oulu: Oulu Ülikooli kirjastus

Vanasõnaraamat 1984. koost. Anne Hussar, Arvo Krikmann, Ingrid Sarv. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia ja Kirjanduse Instituut.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Oskar Laasik (sünnikuupäev: 23.06. 1987)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose Eesti Vanasõnade Süntaktiline Analüüs, mille juhendaja on Helle Metslang

1.1 reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2 üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 20.06.13